

“САНЪАТ” МАЙДОНИ “КИНО” МИКРОГУРУҲИ ЛЕКСЕМАЛАРИНИНГ ПАРАДИГМАСИ

Н.А.Хошимова

Аннотация

Мазкур мақолада ўзбек тилидаги “санъат” лексик-семантик майдони “кино” микрогуруҳи лексемаларининг парадигматик муносабатлари таҳлил этилади. “Кино” микрогуруҳи лексемаларининг бирлаштирувчи ва фарқловчи семалари аниқланади. “Кино” микрогуруҳининг лексик-семантик гуруҳлари ажратилади.

Калит сўзлар: микрогуруҳ, майдон, лексик-семантик, дифференциал, интеграл, санъат, кино.

Annotation

The paradigmatic relations of the lexemes of the microgroup “cinema” in the lexical-semantic field of “art” are analyzed in the present article. The differential and integral semes of the lexemes of the microgroup “cinema” are defined. The lexical-semantic groups of the microgroup “cinema” are distinguished.

Key words: microgroup, field, lexical-semantic, differential, integral, art, cinema.

Аннотация

В данной статье анализируются парадигматические отношения лексем микрогруппы «кино» лексико-семантического поля «Искусство». Выявляются дифференциальные и интегральные семы микрогруппы «кино». Показаны лексико-семантические группы микрогруппы «кино».

Ключевые слова: микрогруппа, поле, лексико-семантический, дифференциальный, интегральный, искусство, кино.

КИРИШ

Маълумки, тилшуносликда лексемаларни бирлаштирувчи сема интеграл сема, фарқловчи сема дифференциал сема деб аталади. Ушбу умумий сема доирасида лексемалар бир мазмуний майдонга бирлашади. Шунга кўра, тадқиқотчи Д.Ваққосова системавий тилшуносликда тил бирликлари маълум бир гуруҳга бирлашар экан, парадигма бирликларининг бир-биридан фарқини кўрсатиш зарурлигини таъкидлайди [1]. Мазкур мақолада “кино” микрогуруҳи лексемаларининг парадигматик муносабатлари атрофлича талқин этилади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Систем-структур тилшуносликда лексик бирликлар ўртасидаги турлича янги маъно муносабатларини кўрсатиш мумкин. Тилга майдон асосида ёндашув тил бирликларининг систем алоқаларини чуқурроқ очиб беришга имкон беради [2]. Рус олимлардан лексик бирликлар ўртасидаги муносабатларни Л.А.Новиков, М.В.Никитин, Ю.Н.Караулов ифодалаб берган. Ўзбек тилшунослигида А.Собиров, Х.Неъматов, В.Расулов, А.Нурмонов, Ш.Искандароваларнинг илмий асарларида намоён бўлган [3]. “Кино” микрогуруҳи лексемаларининг таҳлилида компонент таҳлилидан фойдаланилди.

НАТИЖА ВА УНИНГ МУХОКАМАСИ

“Кино” микрогуруҳи ядросида (марказида) турувчи **кинematография** лексемаси **театр** лексемаси билан бир гуруҳга бирлашади. Мазкур лексик бирликларнинг ўзига хос бўлган дифференциал семалари ҳам мавжуд [4].

семалар	<i>театр</i>	<i>кино</i>
фаолият	+	+
санъат	+	+
ақлий фаолият	+	+
сўз билан боғлиқ	+	+
ҳаракат билан боғлиқ	+	+
муסיқа ижроси	+	+
саҳна ижроси	+	-
кинолента орқали намоёиш	-	+

Кўринадики, **кино** ва **театр** лексемалари '*фаолият*', '*санъат*', '*ақлий фаолият*', '*сўз билан боғлиқ*', '*ҳаракат билан боғлиқ*', '*муסיқа ижроси*' семалари билан бирлашади, '*саҳна ижроси*' ва '*кинолента орқали намоёиш*' семалари билан фаркланади [5].

Кино санъатнинг шундай турики, унда ҳаётдаги воқеа-ҳодисаларни ўз ҳолича ёки махсус инсценировка, яъни саҳнабоп қилиб, ёхуд мультипликация воситасида қайта тасвирлаб суратга тушириш йули билан асар яратилади [6]. **Кино** лексемасини ҳаракат билан боғлиқ ақлий-ижодий фаолият гуруҳига киритиш мумкин, чунки бу санъатда ҳаётий ҳодисаларни, воқеликни ҳаракат орқали акс эттирилади [7]. Овоз ҳам кинematография санъатида катта роль ўйнайди, чунки ҳаракат орқали кўрсатилмайдиган, ифода

қилинмайдиган ҳодисаларни акс эттиришда нутқий фаолият ҳам муҳимдир [8]. Шунинг учун **кино** лексемаси сўз билан боғлиқ ақлий-ижодий фаолият гуруҳи таркибига киради. Кўп кино асарларида мусиқа ижросидан фойдаланилади. Шу сабабли бу лексема оҳанг билан боғлиқ ақлий фаолият семасига эгадир [9].

“Кино” микрогуруҳини ташкил қилган лексик-семантик гуруҳлар:

- 1) шахс номлари ЛСГ;
- 2) жараён номлари ЛСГ;
- 3) ўрин-жой номлари ЛСГ;
- 4) нарс-буюмлар номлари ЛСГ;
- 5) телеэшиттириш номлари ЛСГ;
- 6) телевизион белги- ифодаловчи лексемалар ЛСГ.

“Кино” микрогуруҳига кирувчи шахс номларини ифодаловчи лексемаларнинг дифференциал ва интеграл семаларини аниқлашга ҳаракат қиламиз [10].

Лексемалар/ Семалар	шахс	санъ ат	ки но	ақ лий фа олия т	Ижо дий фа олият	Бошқар иш	ижро этиш	ку зати ш	қўл меҳ нат и
<i>актёр</i>	+	+	+	+	+	-	+	+	-
<i>режиссёр</i>	+	+	+	+	+	+	-	+	-
<i>оператор</i>	+	+	+	-	-	+	-	+	+
<i>монтажчи</i>	+	+	+	-	-	-	-	+	+
<i>чироқ устаси</i>	+	+	+	-	-	-	-	+	+
<i>томошабин</i>	+	+	+	-	-	-	-	+	-
<i>бошловчи</i>	+	+	+	+	+	+	0	+	-

Жадвалдан кўриниб турибдики, “кино” микрогуруҳига кирувчи шахс номлари лексик-семантик гуруҳи таркибидаги барча лексемаларни '*шахс*', '*санъат*', '*кино*', '*кузатиш*' семалари бирлаштиради [11]. **Актёр** лексемасини '*ижро этиш*' семаси бошқа лексемалардан фарқлаб туради. Бу сема **бошловчи** лексемасининг ҳам маъно мундарижасини ташкил этади [12]. '*Ақлий фаолият*' ва '*ижодий фаолият*' семалари **актёр**, **режиссёр** ва **бошловчи**

лексемалари учун муштарак саналади. **Режиссёр** ва **бошловчи** лексемалари '*бошқариш*' семаси билан яна бир алоҳида қаторни ташкил қиляпти. Бу қатор таркибига **оператор** лексемаси ҳам киради [13]. Бу лексема ўзининг '*қўл меҳнати*' семаси орқали бошқа қатор – **монтажчи** ва **чироқ устаси** лексемалари билан бир лексик-семантик қаторни ташкил этади.

Шу билан бирга “кино” микрогуруҳи доирасидаги жараён ифодаловчи лексемаларни кўриб чиқайлик [14].

Лексемалар/семалар	Жараён	санъат	кино	ижодий фаолият	ақлий фаолият	кузат иш	қўл меҳнати
<i>Яратмоқ</i>	+	+	+	+	+	+	+
<i>Кўрмоқ</i>	+	+	+	-	-	+	-
<i>томоша қилмоқ</i>	+	+	+	-	-	+	-
<i>Кўймоқ</i>	+	+	+	+	+	-	О
<i>Эшитмоқ</i>	+	+	+	-	-	+	-
<i>Қатнашмоқ</i>	+	+	+	О	О	+	О
<i>ижро этмоқ</i>	+	+	+	+	+	-	-
<i>Ўйнамоқ</i>	+	+	+	+	+	-	-

“*Жараён*”, ‘*кино*’, ‘*санъат*’ семалари орқали бирлашган жараён ифодаловчи лексемалар '*ижодий фаолият*' (**яратмоқ**, **кўймоқ**, **ижро этмоқ**, **ўйнамоқ**); '*ақлий фаолият*' (**яратмоқ**, **кўймоқ**, **ижро этмоқ**, **ўйнамоқ**); '*кузатиш*' (**яратмоқ**, **кўрмоқ**, **томоша қилмоқ**, **эшитмоқ**, **қатнашмоқ**) [15]; '*қўл меҳнати*' (**яратмоқ**) семалари билан фарқланади. Маъно мундарижасида туташ семалари бўлган **кўрмоқ** ва **томоша қилмоқ** лексемалари давомийликнинг мавжудлиги ёки мавжуд эмаслиги билан фарқланади: **томоша қилмоқ** лексемаси *давомлилик* семасига эга [16].

Яратмоқ лексемаси '*ақлий фаолият*' ва '*қўл меҳнати*' семаларига эга. Бу сема **қатнашмоқ** лексемасида ҳам мавжуд бўлиши мумкин (роль ижро этилишида қатнашиш ёки техник тайёргарлик жараёнида қатнашиш) [17].

Кўймоқ лексемасида ҳам *қўл меҳнати* семаси мавжуд бўлиши мумкин: фильм кўйишда **режиссёр**, **актёр** кабиларнинг ақлий фаолиятдан ташқари, оператор, чироқ устаси, монтажчи кабиларнинг қўл меҳнати, техник ишлари назарда тутилади [18].

Қатнашмоқ, ижро этмоқ ва ўйнамоқ лексемалари '*роль бажармоқ*' умумий семаси орқали маънолари кесишиб, жинс ва тур муносабатларига киришмоқда.

Ўйнамоқ лексемаси бир қанча вариантларига эга бўлиб, ўзининг «сахна асарида бирор ролни ижро этмоқ» варианты билан юқорида келтирилган лексемалар билан бир парадигматик қаторга бирлашиб, ушбу маъноси орқали кесишиш муносабатини ҳосил қилмоқда [19].

Ижро этмоқ лексемаси ҳам икки вариантга эга, лекин фақат битта «қуй, ракс, мусиқа, роль бажарилиши» варианты билан лексик-семантик қаторга бирлашади.

Қатнашмоқ лексемаси '*роль бажарилишида иштирок этиши*', '*фаолият кўрсатиши*' семалари мавжудлиги учун ушбу парадигматик қаторига кириши мумкин.

“Кино” микрогуруҳига оид белги-хусусият ифодаловчи лексемалар ҳам ўзбек тилида бир қанча. Улар белги-хусусият ва '*кино*' семалари орқали бирлашса, '*ҳажм*', '*воқелик*', '*предмет*', '*вақт*', '*давомлилиқ*' каби семалари билан фарқланиб туради [20].

Лексемалар/семалар	белги-хусусият	кино	ҳажм	воқелик	предмет	вақт	давомийлик
<i>Рангли</i>	+	+	+	-	+	-	-
<i>оқ-қора</i>	+	+	-	-	+	-	-
<i>Қизиқарли</i>	+	+	-	+	-	-	-
<i>Зерикарли</i>	+	+	-	+	-	-	-
<i>илмий-оммабон</i>	+	+	-	+	-	-	-
<i>Ҳужжатли</i>	+	+	-	+	-	-	-
<i>Бадий</i>	+	+	-	+	-	-	-
<i>Ваҳимали</i>	+	+	-	+	-	-	-
<i>Жангари</i>	+	+	-	+	-	-	-
<i>кўп қисмли</i>	+	+	+	-	-	+	+
<i>сахналаштирилган</i>	+	+	-	+	-	-	-
<i>Узлуксиз</i>	+	+	+	-	-	+	+
<i>Кундузги</i>	+	+	-	-	-	+	-
<i>Тунги</i>	+	+	-	-	-	+	-

Хорижий	+	+	-	-	-	-	-
---------	---	---	---	---	---	---	---

Лексик-семантик гуруҳ таркибидаги **қизиқарли, зерикарли, илмий-оммабон, хужжатли, бадий, ваҳимали, жангари, сахналаштирилган** лексемалари 'воқелик' семасига эга. Ушбу лексемалардан **қизиқарли, зерикарли** лексемалари воқеликка муносабатни билдиради, қолган лексемалар эса воқеликни тасвирлайди.

Кўп қисмли ва **узлуксиз** лексемалари 'давомлилиқ' семасига эга. Бу лексемалар 'ваъит' семаси орқали **қундузги** ва **тунги** лексемалари билан бир қаторга бирлашади. Ушбу лексемалар **вақт** семалари орқали бир-бири билан темпорал алоқага кириши ҳам мумкин.

Бу фильм зерикарли эмас, аслида қизиқарли экан гапида **зерикарли эмас** ва **қизиқарли** бирликлари инклюзив неготив семалари орқали мос келмаслик муносабатларига киради.

Яратмоқ, қўймоқ ва **ишламоқ** лексемалари умумий 'ижод қилмоқ', **меҳнат қилмоқ** семаси бўйича «кесиб ўтиш» ёки тур-тур муносабатларига киради, яъни бир-бирига квазисиноним сифатида келиши мумкин.

ХУЛОСА

Ўзбек тилида “санъат” архисемаси остида бирлашган лексемалар тил системасида алоҳида ўрин тутди. «Санъат» архисемали лексемаларнинг парадигматик муносабатлари уларнинг дифференциал ва интеграл семалари асосида яққол намоён бўлади.

“Санъат” архисемали бирликларнинг ички мазмуний муносабатларини чуқур таҳлил қилиш лексик микросистеманинг имкониятларини тўлароқ намоён этишга яқиндан ёрдам беради.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Воккосова Д.В. Ўзбек тилидаги анемонимларнинг семантик таҳлили: Филол. фанл. номз....дисс. автореф. Фарғона, 2005.
2. Hoshimova, N. A. (2020). Ingliz va o'zbek tillarining funktsional uslublari. *Молодой ученый*, (19), 584-585.
3. Mirzayevna, M. (2021). Innovative technologies in foreign language teaching methodology. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(12), 465-467.
4. Xoshimova, N. (2019). External factors of associations' individuality. *Scientific journal of the Fergana State University*, 2(2), 134-136.
5. Mamajanova, M. (2021). MODEL CONCEPT MODELING IN LINGUISTICS TYPES OF LINGUISTIC MODELS. *Экономика и социум*, (1-1), 160-163.
6. Isaqjon, T. (2022). Strategies and techniques for improving EFL learners' reading skills. *Involta Scientific Journal*, 1(11), 94-99.
7. Gafurova, N. I. (2021). Structural-semantic classification of construction terms in English and Uzbek languages. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(5), 571-575.

8. Makhmudovna, K. G. (2022). Creative Strategies to Improve Vocabulary Teaching. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(10), 259-261.
9. Nozima, G. (2021). Замоनावий тилшуносликда термин тушунчаси ва кўп компонентлик терминларнинг таҳлили. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 2(6).
10. Gafurova, N. (2020). Ҳозирги замон тилшунослигида “Термин” ва унга турлича ёндашувлар. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 1(1), 58-62.
11. Oxunov, A. O. O. (2021). INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA UNDOV SO‘ZLAR (INTERJECTION) NING IFODALANISHI. *Academic research in educational sciences*, 2(12), 401-406.
12. Mirzaaliyev, I., & Oxunov, A. (2021). EKVIVALENTSIZ LEKSIKANING O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA IFODALANISHI. *Academic research in educational sciences*, 2(6), 209-212.
13. Khasanovna, G. D. LEXICAL SEMANTIC ANALYSIS “EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS” IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES.
14. Qizi, O. S. Z., & OGI, A. M. B. The Influence of Multilingualism in Learning a New Language.
15. Kochkorova, Z. A. Q. (2021). Translation aspects of the verbalizers of the concept of "wedding". *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(9), 989-994.
16. Qizi, I. G. X. (2022). Using phraseological units in theolinguistics.
17. Gulyora, I. (2022). Stylistic Use of Phraseological Units in the Olinguistics. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY*, 3(6), 276-278.
18. Abdumutaljonovna, P. S. (2022). Main Characteristics of Advertising Discourse in Modern Linguistics. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 9, 173-176.
19. Абдухалимова, С. (2022). THE CONCEPT AND CONTENT OF INTERCULTURAL DISCOURSE. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 5(4).
20. Kuchkarova, Z. (2021). COMPARATIVE STUDY OF PHRASEOLOGICAL UNITS VERBALIZING THE CONCEPT OF " WEDDING" IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 2(2).